

גזרות המן וכרם נבות

במגילת אסתר מצוי המן בשני מאבקים שונים: מאבק אישי עם מרדכי ומאבק עם כל עם היהודים.¹ אמנם לשני מאבקים אלו שורש אחד - אי-השתחווית מרדכי להמן, שהרי: "וַיִּבְזוּ בְּעֵינָיו לְשַׁלַּח יָד בְּמַרְדֵּכִי לְבַדּוֹ כִּי הִגִּידוּ לוֹ אֶת עֵם מְרַדְּכִי וַיִּבְקֹשׁ הֶמָּן לְהַשְׁמִיד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל מְלָכוֹת אַחַשְׁוֵרוּשׁ עִם מְרַדְּכִי" (ג', ו), אולם למעשה, מתגלגלים שני מאבקים אלו בשני צירים נפרדים. אף לאחר שהוכרע סופית מאבקו הפרטי של המן עם מרדכי בניצחונו של האחרון, עת נתלה המן ונתן המלך למרדכי את הטבעת "אֲשֶׁר הֶעֱבִיר מִהֶמָּן" והושם מרדכי על בית המן, עדיין הגזרה הכללית בעינה עומדת, ואסתר צריכה להתחנן לפני המלך בשנית שיעביר את רעת המן זו.

מאמר זה מבקש להתמקד בשתי גזרות שביקש המן לבצע ותאוותו לא עלתה בדו: האחת, כאמור, קשורה להיבט הכללי - השמדת עם היהודים, והשנייה לריב הפרטי עם מרדכי - תליתו על עץ. דומני כי בשני המישורים הללו משתמש כותב המגילה בביטויים הלקוחים מפרשת כרם נבות, ובאמצעות אלוזיות² אלו הוא רומז לנו על פענוח פערים שישנם בכתוב עצמו.

א. גזרת השמדת היהודים

בבואנו לבחון גזרה זו אנו נתקלים בכמה קשיים. לפני שנדון בגזרה עצמה ברצוני לדון בשתי פעמים אחרות, שבהן גיבורי המגילה מתייחסים לגזרה זו: עת מרדכי שולח לאסתר את דבר הגזרה ועת אסתר מזכירה גזרה זו באוזני המלך אחשורוש. כמה בעיות מקשות על הקריאה הפשוטה של תמונות אלו ברצף המגילה:

1. ראה: ר"מ ברויאר, פרקי מועדות, ירושלים תשמ"ו, כרך ב', עמ' 600-617.
2. האלוזיה (או ארמז) היא אמצעי ספרותי שכיח במקרא. על ידי שיבוץ ביטויים הלקוחים מסיפור אחר, נעתק הקורא לסיטואציה המתוארת בסיפור האחר, וממילא עולה לנגד עיניו של הקורא השוואה בין שני הסיפורים. לעתים מטרת האלוזיה היא השוואת התמונות המתוארות, ולעתים היא מעוררת את הקורא להנגדה ביניהם ולהארת הגיבורים לאורם של הגיבורים בסיפור המקביל.

א. למרות פרסום הגזרה בתפוצות מלכות אשור, אסתר אינה יודעת עליה דבר. נראה כי למגילה ישנה ביקורת סמויה על אסתר בשל כך, שהרי לפני שזו מבררת את דבר שקו ותעניתו של מרדכי היא שולחת לו בגדים "לְהַלְבִּישׁ" אותו. רק בשני מקומות לאורך המגילה קרויה אסתר "הַמֶּלֶכָה" ללא שמה. פעם אחת, עת פונה אשורוש להמן כשזה מבקש מאסתר רחמים ונופל על המיטה שאסתר עליה: "הֲגַם לְכַבּוֹשׁ אֶת הַמֶּלֶכָה עִמִּי בַּבַּיִת". בהקשר זה ברור מדוע מושמט שמה, שהרי אשורוש מבקש להטעים בדבריו שזוהי מלכה, ומעשהו של המן אינו בר כפרה!³ המקום השני הוא בחלחלת אסתר מלבושו של מרדכי: "וַתַּחַלְחֵל הַמֶּלֶכָה מְאֹד". כאן כנראה, מבקש מחבר המגילה לבקר את אסתר המתנהגת כמלכה בבית מלך פרס, מאמצת את מנהגיו והשקפת עולמו, ומתחלחלת מעצם לבישת השק של מאמצה היושב בשער המלך (ולא מהדבר שעליו השק עלול להצביע).

ייתכן שחלק מכניסתה הנפשית של אסתר לארמון קשור גם לאי-ידיעת דבר הגזרה הנוראה, ולכן, מרדכי מצווה על התך שיספר לה על אודות הגזרה שנשלחה לכל מדינות המלך:

וַיְגִד לוֹ מְרַדְכִי אֵת כָּל אֲשֶׁר קָרְהוּ וְאֵת פִּרְשַׁת הַכֶּסֶף אֲשֶׁר אָמַר הֶמָּן לְשָׂקוֹל עַל גִּנְזֵי הַמֶּלֶךְ בִּיהוּדִים [בִּיהוּדִים קָרִי] לְאַבְדָּם. וְאֵת פִּתְשָׁגֹן כְּתָב הַדָּת אֲשֶׁר נָתַן בְּשׁוֹשָׁן לְהַשְׁמִידם נָתַן לוֹ לְהַרְאוֹת אֶת אֶסְתֵּר וּלְהַגִּיד לָהּ וּלְצַוֹת עֲלֶיהָ לְבּוֹא אֶל הַמֶּלֶךְ לְהַתְחַנֵּן לוֹ וּלְבַקֵּשׁ מִלְּפָנָיו עַל עַמָּה (ד', ז-ח).

מרדכי מתמקד בשני דברים שצריך התך, סריס אסתר, למסור לה (מעבר לביטוי הכללי - "כָּל אֲשֶׁר קָרְהוּ" הרומז ככל הנראה לצו ההשתחויה שעבר עליו). ראשית, את "פִּרְשַׁת הַכֶּסֶף אֲשֶׁר אָמַר הֶמָּן לְשָׂקוֹל עַל גִּנְזֵי הַמֶּלֶךְ", ושנית הוא נותן לו את "פִּתְשָׁגֹן כְּתָב הַדָּת אֲשֶׁר נָתַן בְּשׁוֹשָׁן לְהַשְׁמִידם". משום מה פותח מרדכי דווקא בדבר שנראה במבט ראשון כחסר חשיבות לחלוטין - הכסף שהציע המן לאשורוש תמורת הסכמתו להשמיד את עם היהודים. כזכור, אשורוש ויתר על כסף זה, ומעתה כל הצעת הכסף אינה אלא פרט חסר חשיבות שעלה בשיחת המן עם אשורוש. גם אם הכסף היה ניתן בסופו של דבר למלך, לא היינו מצפים שיזכיר זאת מרדכי ברגעים גורליים אלו לחיי האומה הישראלית שברחבי ממלכת אשורוש, קל וחומר אם פרשת הכסף ירדה בסופו של דבר מסדר יומם של המן ואשורוש! מדוע מרדכי רואה לנכון לספר לאסתר על פרשה משנית זו?

3. מה גם שדברים אלו נאמרים מפי המלך הפרסי, שוודאי לא שמה של אסתר חשוב בעיניו, אלא מעמדה בבית המלך.

ב. התמונה השנייה שעליה אני מבקש לתת את הדעת היא כשאסתר מגלה לאחשורוש את דבר הגזרה. תמונה זו מרובת קשיים: בראש ובראשונה איננו מבינים כיצד זה אחשורוש כה מופתע לשמוע שבמלכותו גזר מאן דהו להשמיד אומה שלמה. הכתוב מדגיש את תימהונו של המלך בכפילות הפתיחה לדבריו המשרה אווירה של בלבול וגמגום: "וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶחְשׂוּרוֹשׁ וַיֹּאמֶר לְאַסְתֵּר הַמֶּלֶכָה...".⁴ אחשורוש כה מופתע עד כי אין לו מושג מיהו זה אשר מלאו לבו לעשות כן, וכשהוא שומע את הסוד הנורא כי זהו המן, הוא אינו מסוגל עוד לשבת על כיסאו והוא יוצא לגינת הביתן.

כיצד זה מלך, שנתן את הסכמתו להשמדת עם שלם אך לפני חודש (ואולי אף פחות מזה)⁵ כבר שכח החלטה חשובה זו? קשה להניח שגזרה מעין זו יצאה פעמים רבות בעבר מתחת ידי אחשורוש (וככל הנראה לא יצאה שוב אף לא פעם אחת), גם אם מדובר במלך חסר אחריות הנתון למצבי רוח. זאת ועוד, היהודים שבממלכת אחשורוש לא הסתירו את צערם ויגונם על גזרה זו:

וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה מְקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ מֵגִיעַ אֲבָל גָּדוֹל לַיהוּדִים וְצוֹם וּבְכִי וּמִסְפָּד שֶׁק וְאִפְרָיִם יֵצֵעַ לְרַבִּים
(ד', ג.)

האם המלך אינו מודע לתסיסה המונית זו ברחבי ממלכתו? לא רק אזרחי מלכות אחשורוש הרחוקים נוהגים מנהגי אבלות אלו, אלא גם עבדי המלך הקרובים, היושבים דרך קבע בשער המלך:

וּמְדַדְכִי יָדַע אֶת כָּל אֲשֶׁר נַעֲשָׂה וַיִּקְרַע מְדַדְכִי אֶת בְּגָדָיו וַיִּלְבַּשׁ שֶׁק וְאִפְרָיִם יֵצֵא בְּתוֹךְ הַעִיר וַיִּזְעַק וַיִּזְעַק גְּדֹלָה וּמְרָה. וַיָּבֹאוּ עַד לְפָנַי שַׁעַר הַמֶּלֶךְ כִּי אֵין לָבוֹא אֶל שַׁעַר הַמֶּלֶךְ בְּלְבוֹשׁ שֶׁק
(ד', א-ב.)

בהחלט ייתכן, ואף סביר, שאחשורוש אינו שומע את תוכנו המדויק של זעקות היהודים, וגם סביר ששרי המדינות מטפלים בהתפרצויות אלו ולא כל קול זעקה

4. השווה לדברי ראב"ע במקום: "ויאמר המלך אחשורוש, ויאמר' - פעמים, להורות שהמלך כעס מיד ומרוב כעסו אמר במרירות: 'מי הוא זה' פעמים".

5. מן המגילה לא ברור כמה זמן בדיוק עבר בין שליחת האיגרות ובין המשתה השני שעשתה אסתר ובו נתלה המן. אנו שומעים על שלושה ימים של צום לפני כניסתה אל המלך, ועל יום נוסף בין המשתה הראשון למשתה השני, כך שעברו לפחות ארבעה ימים. אולם לפני שמרדכי שולח את איגרות השמד לאסתר כתוב: "וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה מְקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ מֵגִיעַ אֲבָל גָּדוֹל לַיהוּדִים וְצוֹם וּבְכִי וּמִסְפָּד", כך שיתכן שהאיגרות נשלחו והתפרסמו ורק לאחר מכן שמעה עליהן אסתר. סביר להניח שהרצים הדחופים נזקקו לשבועיים-שלושה כדי להגיע אל מדינות המלך הפזורות ולפרסם את דבר הגזרה, ועל כן נראה שעבר כחודש ימים משעת שליחת האיגרות ועד לתליית המן. על פי סדר עולם עברו שבועיים (פרק כ"ט; מהד' מירסקי, ניו יורק תשכ"ו, עמ' 132); והשווה לילקוט שמעוני אסתר, רמז תתננ.

מגיע לאוזני המלך אחשורוש. אך ברור, כי אחשורוש יודע על התמרמות היהודים בממלכתו, ומן הסתם הבחין בקשר שבין התמרמות זו ובין גזרת המן שהוא נתן לה את רשותו.⁶

כיצד זה, אם כן, מתפלא כל כך המלך לשמוע את דבר הגזרה מפי המלכה אסתר? גם אם המלך לא ידע עד עכשיו שאסתר שייכת לעם היהודים, אנו מצפים שיבין זאת לאחר הודעת אסתר את דבר הגזרה שהיא עצמה כלולה בה, וגם אם מלך שוטה היה, אין סיבה שכה יתרגז רק בשל עובדה זו, שגם המן לא ידעה! המלך יכול היה לפטור בו במקום את אסתר (ומשפחתה) מגזרת המן, שהיא גזרתו, ולהמשיך במשתה שמח וטוב לב. האווירה הברורה שחש הקורא בתמונה זו היא של הפתעה והשתוממות לנוכח עצם קיומה של גזרה זו, ודבר זה, כאמור, דורש הסבר.

ג. בדברי אסתר לפני המלך היא מדגישה את הערכתה השלילית לאיש שעומד מאחורי גזרה נוראה זו: "אִישׁ צָר וְאוֹיֵב הֶמֶן הָרַע הַזֶּה". לכאורה אין אסתר נוהגת בחכמה, והיא מסכנת את אפשרות ההצלה היחידה שנותרה ליהודים, שהרי האיש העומד מאחורי גזרה זו (מבחינה משפטית ומוסרית) אינו אלא אחשורוש החתום על האיגרות. גם אם ברצונה לבטל את הגזרות, אין זה מן החכמה לטפול רשע כה רב על מחולל הגזרה או על מי שאפשר את הטלתה, שהרי דבר זה רק ירחיק את אחשורוש מהזדהות עם כאבה של אסתר. הגמרא חשה במתח זה באמרה: "אִישׁ צָר וְאוֹיֵב הֶמֶן הָרַע הַזֶּה" - אמר רבי אלעזר מלמד שהיתה מחווה כלפי אחשורוש ובא מלאך וסטר ידה כלפי המן" (בבלי מגילה טז ע"ב). כלומר, אחשורוש הוא למעשה אותו איש צר ואויב, באשר הוא המולך על מלכותו, ובשל הסכמתו עם המן הרי הוא שותף עמו בסוד המזימה.

ד. לאחר שאחשורוש כועס על המן, מבקש הלה על נפשו. אך למרבה ההפתעה הוא מבקש זאת מאסתר! מה ראה המן להתחנן על נפשו לפני אסתר, שזה עתה מתברר לו כי היא חלק מהעם שאותו הוא מבקש להשמיד ולהרוג, טף ונשים ביום אחד? מדוע אין הוא מבקש על נפשו מאת המלך, שהמן הוא יועצו הקרוב ביותר ובוודאי המלך מכבדו. זאת ועוד: המן יכול היה לנסות ולהזכיר למלך את אישורו לגזרה, ואולי היה המלך מעדיף לסלק מהבימה המלכותית את אסתר, ולא את יועצו הקרוב המן, שעשה מה שעשה בעקבות הרשות שניתנה בידו.

6. מאוחר יותר נגלה שאחשורוש יודע את דבר יהדותו של מרדכי: "וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְהֶמֶן מִהָרָק אֶת הַלְבוּשׁ וְאֶת הַסּוּס כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ וַעֲשֵׂה כֵן לְמַרְדֳּכַי הַיְהוּדִי הַיּוֹשֵׁב בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ" (ו', י). בהחלט ייתכן שדבר זה נודע לו בעקבות התנהגותו של מרדכי לאחר גזרת המן, שהמלך שמע עליה.

לאור בעיות אלו אני מבקש לבחון מחדש את דברי המן למלך אחשורוש עת הציע לפניו את השמדת היהודים:

אם על המלך טוב יכתב לאבדם ועשרת אלפים כפר כסף אשקול על ידי עשי המלאכה להביא אל גנזי המלך. ויסר המלך את טבעתו מעל ידו ויתנה להמן בן המדתא האגגי צרר היהודים. ויאמר המלך להמן הכסף נתון לך והעם לעשות בו כטוב בעיניך(ג', ט-יא).

המן מציע לאבד את היהודים ולהכניס לאוצר המדינה "עשרת אלפים כפר כסף". מדובר בסכום כסף עצום, ואין זה מתקבל על הדעת שבחשבונו הפרטי של המן מצוי סכום כזה.⁷ אין זאת, אלא שהכסף אמור להגיע כתוצאה של הטלת הגזרה על היהודים.

המן אינו מפרט בדבריו למלך מה בדיוק הוא מבקש לעשות ליהודים. בדבריו הוא אומר: "לאבדם", אולם ניתן לאבד אומה בדרכים שונות. כך למשל אומר הכתוב בדברים ד', כו-כז: "העידתי בכם היום את השמים ואת הארץ כי אבד תאבדון מהר מעל הארץ אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה לא תאריכן ימים עליה כי השמד תשמדון. והפיץ ה' אתכם בעמים". כאן איבוד העם עתיד להיעשות על ידי גלות לארץ אחרת, שבה ימכרו בני העם לעבדים ולשפחות, כפי שנאמר בהמשך: "והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם ולהרבות אתכם כן ישיש ה' עליכם להאביד אתכם ולהשמיד אתכם ונסחתם מעל האדמה אשר אתה בא שמה לרשתה. והפיץ ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ ועבדת שם אלהים אחרים אשר לא ידעת אתה ואבותיך עץ ואבן... והתמכרתם שם לאיביד לעבדים ולשפחות ואין קנה" (דברים כ"ח, סג-סח).

מצד שני, משמעות איבוד אדם היא גם הריגתו, כמו בביטוי "להשמיד להרוג ולאבד" שבדברי אסתר למלך (ז', ד).

אולם אף שהמן אינו מגדיר באופן מדויק את אופן איבודו של העם, רצף דבריו משרה על אחשורוש אווירה ברורה כי הדיון נערך כדיון כלכלי, הקשור למקח וממכר וקשור להגדלת אוצר המלך. לאחר שהמן אומר "יכתב לאבדם" הוא ממשיך מיד: "ועשרת אלפים כפר כסף אשקול על ידי עשי המלאכה להביא אל גנזי המלך", כלומר שאת שוויים של היהודים הוא מתכוון להעביר אל גנזי המלך. הפירוש הראשוני של דברי המן מעלה את התחושה שהוא מתכוון למכרם לעבדים ולשפחות, שהרי זהו האופן הפשוט והמידי להשגת עשרת אלפים כיכר כסף!

7. לפי הרודוטוס (ג', 90-95) הגיע המס השנתי מכסף וזהב בזמן דריוש לסכום של 14,560 כיכר כסף, כך שהצעתו של המן - 10,000 כיכר כסף - היא עצה נדיבה ביותר במושגי הממלכה האחמנית. ראה: מ' הלצר, עולם התנ"ך למגילת אסתר, תל אביב 1994, עמ' 242.

המן מבין כי יקשה עליו להביא את המלך להסכמה על גזרת מוות כוללת על עם שלם המצוי בכל מדינות המלך. גזרה כזאת עלולה לעורר תסיסה ומרידות בכל רחבי מדינות המלך, משום שמאבק אנשים על חייהם הנו מאבק שאין לדעת אחריתו, באשר אין לנאבקים דבר להפסיד. אולם מכירת עם הפזור בכל רחבי הממלכה לעבדים ולשפחות, הנה גזרה מינורית יותר, ורב הסיכוי לקבל את ברכת המלך להטלתה.

המן אינו מגדיר את כוונתו בצורה מפורשת ומשאיר לעצמו מרחב תמרון, אך הרושם הברור שמקבל אחשוורוש הוא שמדובר במכירת עם לעבדות.

לאחר שהמן קיבל את הסכמת המלך ואת טבעתו, הוא שלח איגרות שבהן פורשה כוונתו הזדונית: "לְהַשְׁמִיד לְהַרְג וּלְאַבֵּד אֶת כָּל הַיְהוּדִים מִנְעַר וְעַד זָקֵן טוֹף וְנָשִׁים". המלך סבור שהגזרה עוסקת במכירת עם לעבדות, אך בטבעת המלך נחתמה גזרת מוות.

מרדכי, היושב בשער המלך, יודע את "כָּל אֲשֶׁר נַעֲשָׂה", ומודע לדברי המן מחד, ולאיגרות שנשלחו בפועל, מאידך.⁸ דרך הפעולה המתבקשת היא להביא לידיעת המלך את הפער שבין הסכמתו להצעת המן ובין האיגרות שנשלחו לכל מדינות המלך. זהו בדיוק הדבר ששולח מרדכי לאסתר: בתחילה הוא אומר לה את "פְּרִשְׁת הַכֶּסֶף אֲשֶׁר אָמַר הֶמֶן לְשָׂקוֹל", ובצד זה הוא נותן בידו של התך את "פְּתִשְׁגֵּן כְּתָב הַדָּת אֲשֶׁר נִתַּן בְּשׁוֹשָׁן", להראות לה.

כשמרדכי שולח את אסתר למלך, הוא אומר לה גם את דרך הפעולה שעליה לנקוט: להבהיר למלך את חוסר ידיעתו בכל הנוגע לפעולות המן. אמנם יחסי אחשוורוש והמן הדוקים מאוד, ועל כן צריכה אסתר לערער תחילה את ביטחונו הגמור של המלך בהמן, ואז תביא לידיעתו את המרמה שבמעשי המן.

ערעור ביטחונו של המלך בהמן קשור במשתאות אסתר - שאליהם היא מזמינה גם את המן,⁹ ובנדידת שנתו של המלך, ובהצעת המן לאחשוורוש בנוגע לדבר שיש לעשות לאיש אשר המלך חפץ ביקרו (הצעה שמודגשים בה סממנים של מלכות¹⁰).

8. אין המגילה מספרת כיצד ידע מרדכי את כל אשר נעשה. ככל הנראה קשריו בחצר המלך הפרסי היו מבוססים, שהרי שמע גם על ניסיון הבגידה של בגתן ותרש.

9. ראה בבלי מגילה טו ע"ב.

10. "יְבִיאוּ לְבוּשׁ מַלְכוּת אֲשֶׁר לְבוּשׁ בּוֹ הַמֶּלֶךְ וְסוּס אֲשֶׁר רָכַב עָלָיו הַמֶּלֶךְ וְאֲשֶׁר נִתַּן כְּתָר מַלְכוּת בְּרֵאשׁוֹ. וְנִתּוֹן הַלְבוּשׁ וְהַסּוּס עַל יַד אִישׁ מִשְׁרֵי הַמֶּלֶךְ הַפְּרָתִמִּים וְהַלְבִּישׁוּ אֶת הָאִישׁ אֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ חָפֵץ בִּיקְרוֹ וְהַרְכִּיבֵהוּ עַל הַסּוּס בְּרָחוּב הָעִיר וְקָרְאוּ לְפָנָיו כִּכָּה יַעֲשֶׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ חָפֵץ בִּיקְרוֹ" (ו', ח-ט).

לאחר ערעור ביטחונו של המלך בהמן, מגיעה אסתר למשתה השני ופורשת את בקשתה. כעת הגיע הרגע הגורלי, שבו אסתר מבקשת להדגיש בפני המלך את הפער הקיים בין הסכמתו ובין פעולות המן:

כִּי נִמְכַרְנוּ אֲנִי וְעַמִּי לְהִשְׁמִיד לְהַרְגוֹ וְלֵאבֹד וְאֵלּוּ לְעִבְדִּים וְלִשְׁפָחוֹת נִמְכַרְנוּ הַחֲרָשְׁתִּי
כִּי אֵין הָצַר שׁוֹה בְּנֶזֶק הַמֶּלֶךְ
(ז', ד).

אסתר מיתממת כמי שאינה יודעת על השיחה הפרטית שהתנהלה בין המלך והמן בחדרי חדרים, אך בעקיפין היא מדגישה את שיפוטו המוסרי והצודק של המלך. בתחילת דבריה מתבטאת אסתר "כִּי נִמְכַרְנוּ... לְהִשְׁמִיד לְהַרְגוֹ וְלֵאבֹד", וביטוי זה מחדד את הפער שבין המכירה שהסכים לה המלך ובין המכירה שחתם עליה בלי ידיעתו.¹¹ בהמשך דבריה מעלה אסתר פער זה באופן מפורש: מצדו של המלך הרי נמכר העם לעבדים ולשפחות, ובמקרה כזה, מטעימה אסתר, היא הייתה מחרישה שהרי אין הצר שווה בנזק המלך. אולם המן פעל מאחורי גבו של המלך, ולמעשה נמכר העם להשמדה והרג, בניגוד לרצונו של המלך.

אחשורוש שומע עתה לראשונה על גזרה זו, והוא אמנם מופתע לחלוטין. הוא לא ידע מהו הנוסח המדויק של האיגרות שכתב המן, והוא לא העלה על דעתו שזוהי מזימתו של המן. כעת מתברר למלך כי יועצו הקרוב אליו מעל באמונו ופעל מאחורי גבו. דבר זה משתלב, כאמור, עם חששו של המלך מפני בגידה קרובה, והרי המן כבר חשוד בעיני אחשורוש בחתרנות. מעתה לא נותר למלך, השרוי עדיין בתדהמתו הגדולה לנוכח גזרת האבדון, אלא לסלק מהמערכה את היועץ החתרן ששלח איגרות בשמו בלא ידיעתו.

ממילא ברור מדוע המן מבין שאין טעם בתחינות לפני המלך, שהרי זה גילה את דבר התרמית. לא נותר לו אלא לבקש ולהתחנן על נפשו מאת אסתר.

אמצעי ספרותי רווח בסיפור המגילה הוא האלוזיה, כלומר רמיזה לסיפור מקראי אחר על ידי שימוש בלשונות דומים. אלוזיות ידועות במגילה הן האלוזיות לסיפור יוסף במצרים; לערוב ימיו של דוד ולספר דניאל.¹² גם בתיאור כתיבת האיגרות בציוויו של המן משתמש כותב המגילה באמצעי הזה, ונוקט לשון המזכירה מאוד את סיפור כרם נבות (מל"א כ"א). נעמיד את שליחת הספרים של המן בשם אחשורוש, מול שליחת הספרים של איזבל בשם אחאב:

11. השווה: ע' חכם, פירוש 'דעת מקרא' למגילת אסתר, ירושלים תשל"ד, עמ' מד-מה.
12. רבים כתבו על כך. ראה סיכום הדברים אצל ג"ח כהן, מבוא לפירוש 'דעת מקרא' למגילת אסתר, ירושלים תשל"ד, עמ' 12-16.

אסתר ג', יב-יג

מל"א כ"א, ח

בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ אֲחַשְׁוֶרֶשׁ נִכְתָּב וְנִחְתָּם בְּטַבְעַת הַמֶּלֶךְ.
וְנִשְׁלַח סְפָרִים בְּיַד הָרָצִים אֶל כָּל מְדִינֹת הַמֶּלֶךְ. וְתִשְׁלַח הַסְּפָרִים [סְפָרִים קָרִי] אֶל הַזְּקֵנִים.
לשם בירור משמעותה של השוואה זו, ניזכר תחילה ברצף הסיפור של כרם נבות (מל"א כ"א).

לאחר שאחאב חומד את כרמו של נבות והלה מסרב לתת לו אפילו תמורת כסף, מעודדת אותו איזבל ומשכנעת אותו להשאיר בידיה את הטיפול בנושא כאוב זה: "וַתֹּאמֶר אֵלָיו אִיזָבֵל אֲשֶׁתוֹ אֶתָּה עֲתָה תַעֲשֶׂה מְלוּכָה עַל יִשְׂרָאֵל קוּם אֲכַל לֶחֶם וְיִטֵּב לָבֶד אֲנִי אֶתֵּן לְךָ אֶת כָּרֶם נְבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי" (כ"א, ז). תכניתה היא לסלק את נבות על ידי משפט מבויס, שבו יואשם נבות כי 'בירך אלהים ומלך'. אחאב עצמו אינו מודע לתכניתה של אשתו ולשליחת האיגרות, שלמעשה הוא חתום עליהן, המבקשות מזקני יזרעאל לבצע את המשפט המבויס ואת גזר הדין - סקילה. התכנית יוצאת לפועל ואכן נבות מוצא להורג על לא עוול בכפו. גם לאחר שהזקנים מודיעים לאיזבל שתכניתה יצאה לפועל, מוסרת איזבל לאחאב את התוצאה הסופית בלבד, בלי לומר לו כיצד השתלשלו המאורעות: "וַיְהִי כְּשָׁמַע אִיזָבֵל כִּי סָקַל נְבוֹת וַיָּמָת וַתֹּאמֶר אִיזָבֵל אֶל אַחְאָב קוּם רֵשׁ אֶת כָּרֶם נְבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי אֲשֶׁר מֵאֵן לָתֵת לְךָ בְּכֶסֶף כִּי אֵין נְבוֹת חַי כִּי מָת" (כ"א, טו). אחאב אינו שואל מאומה על פרטי מיתתו של נבות, אלא הולך לרשת את כרמו.

סיפור זה הנו הדוגמה המקראית הקלסית לשימוש בחותם המלך בלא שהוא יודע את תוכן הדברים שהוא חתום עליהם. הדבר חשוב ביותר בסיפור, דווקא בשל הפער שבין השיפוט האנושי הראשוני ובין השיפוט האלוהי המגיע מפי אליהו.

החלק הראשון של סיפור אחאב ונבות בנוי בצורה כיאסטית ברורה:¹³

- א. אחאב - נבות: "תָּנָה לִי אֶת כְּרָמְךָ... אִם טוֹב בְּעֵינֶיךָ אֶתְּנֶה לְךָ כֶּסֶף מְחִיר זֶה" (ב).
- ב. איזבל - אחאב: "וַתֹּאמֶר אֵלָיו אִיזָבֵל... קוּם אֲכַל לֶחֶם וְיִטֵּב לָבֶד" (ז).
- ג. איזבל - זקנים: "וַתִּשְׁלַח הַסְּפָרִים [סְפָרִים קָרִי] אֶל הַזְּקֵנִים... וְסָקְלֵהוּ וַיָּמָת" (י).
- ד. זקנים - נבות: המשפט המבויס והוצאתו להורג (יא-יג).
- ג. איזבל - זקנים: "וַיִּשְׁלַחוּ אֶל אִיזָבֵל... סָקַל נְבוֹת וַיָּמָת" (יד).
- ב. איזבל - אחאב: "וַתֹּאמֶר אִיזָבֵל... קוּם רֵשׁ אֶת כָּרֶם נְבוֹת" (טו).
- א. אחאב - כרם נבות: "וַיָּקָם אַחְאָב לְרִדֵת אֶל כָּרֶם נְבוֹת... לְרִשְׁתּוֹ" (טז).

13. ראה: 'ז' זקוביץ, בתוך: מ' וייס, המקרא כדמותו, ירושלים תשמ"ז, עמ' 356; א' סמט, 'עיונים בפרשת נבות', מגדים, י, תש"ן, עמ' 55-92, שעמדו על המבנה הכיאסטי שבפרשה זו. המבנה המוצע להלן שונה מעט מהמבנה המוצע במאמריהם.

דומני כי מבנה זה נועד להדגיש את המעורבות השונה של גיבורי פרשה נוראה זו בפשע. במעגל החיצון (א-א1) מצוי אחאב, שאינו יודע כלל על רעיונה של איזבל אשתו. קרוב יותר לאירוע המחריד מצויה איזבל (ב-ב1; ג-ג1) שהיא מחוללת הרצח אך ידיה אינם במעשה הרצח עצמו, ובמוקד האירוע (ד) ניצבים הזקנים הרוצחים במו ידיהם אדם חף מפשע.

אולם, האדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב, וכשאנו ממשיכים לקרוא את תגובת אליהו למעשה הרצח, אנו מופתעים לגלות כי הוא הופך את היוצרות - האשם המרכזי הנו אחאב ("הֲרִצְחָתָּ וְגַם יִרְשָׁתָּ... בְּמָקוֹם אֲשֶׁר לָקְקוּ הַכְּלָבִים אֶת דָּם נְבוֹת יִלְקוּ הַכְּלָבִים אֶת דָּמָךְ גַּם אֶתָּה. הַנְּנִי מִבִּי [מִבִּיא קִרִי] אֶלֶיךָ רָעָה וּבִעֲרֹתִי אֶחְרִיךְ וְהִכְרַתִּי לְאַחָאָב מִשְׁתִּין בְּקִיר וְעִצוֹר וְעִזוֹב בְּיִשְׂרָאֵל" - כ"א, יט-כא). לאחר אחאב, נענשת גם איזבל ("וְגַם לְאִיזָבֵל דָּבָר ה' לְאֹמֵר הַכְּלָבִים יֹאכְלוּ אֶת אִיזָבֵל בְּחַל זִזְרָעָאֵל" - כ"א, כג), ואילו על הזקנים איננו שומעים שום תוכחה מפי אליהו.

סיפור זה מעמת בצורה חזיתית את חוסר ידיעת אחאב את תוכן הספרים ששלחה איזבל עם העוון החמור שבכל זאת מטיל עליו ה'.

כאשר כותב המגילה משתמש בלשון זהה ללשון שליחת הספרים של איזבל (שהמלך לא ידע מה כתוב בהם), הוא מעוניין להעלות אסוציאציה מקראית זו, וממילא הקורא מבין שאף בסיפור כתיבת האיגרות בציווי המן אין המלך שותף לתוכן הדברים, גם אם שמו מתנוסס על איגרות אלו. וממש כשם שאחאב הציע לנבות כסף תמורת שדהו ("אם טוב בעיניך"), ובסופו של דבר נבות נרצח, כך מציע המן למלך כסף תמורת היהודים ("אם על המלך טוב"), אך למעשה הוא מבקש לרצחם ביום אחד.¹⁴

כיוון פרשני דומה לפרשנות המוצעת בזה מצוי אצל שני פרשנים. בפירוש "מגילת סתרים" על מגילת אסתר מופיע:

קשה, מה שאמר אחשורוש מי הוא זה ואיזה הוא, וכי שכח מה שדיבר מקודם לפני ג' ימים... ונלפענ"ד, דהנה המן כאשר בקש מן המלך לא ביקש כי אם 'כתב לאבדם'... כי האובדים נקראים הרשעים... וזהו ג"כ הכוונה כאן, במה שאמר 'לאבדם', היינו לעשותן רעים וחטאים עד שיקראו אובדים... ולזה שפיר קאמר, מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן, לפרש הכוונה של תיבת 'לאבדם' מה שלא עלה בלבו

14. 'י זקוביץ (לעיל, הערה 13) השווה גם הוא את סיפור המגילה לסיפור כרם נבות, אך הביא פסוק אחר להשוואה, ובו כתוב שמרדכי כותב את הספרים בשם אחשורוש (ה', י). הוא מדגיש כי מרדכי נטל רשות מן המלך לכתובת הספרים, בניגוד לאיזבל, הכותבת על דעת עצמה.

כלל להשמיד ולהרוג. כי הכוונה בתיבת 'לאבדם' לא היה רק שיהיה המרת דתם ברצונם, אף שיפקירו להם בנותיהם, כדרך שעשה במשתה שלו.¹⁵

לפי דעתו, אחשוורוש הבין שהמן מתכוון להעביר את היהודים על דתם, וזוהי משמעות אפשרית של "לאבדם", ואילו המן שלח איגרות המתירות להשמיד ולהרוג.

בצורה דומה פירש גם מלבי"ם בפירושו (על ג', ט):

הדבר השני שגנב לבו, שלא אמר לו שרוצה להשמידם, רק 'לאבדם', שפשטות ביאורו הוא לאבד צורת האומה שהיא דתם - לבטל דתם ולהכריחם לשמור דתות של יתר העמים, או יותר עניינים כאלו שיעשו תחבולות שישבת ענייני העם ההוא, וחוקיהם ונימוסיהם, ולא כוון אחשוורוש כלל אל הריגה ואבוד נפשות.¹⁶

דומני כי ברובד הפשט קשה לקבל פירוש זה, שאחשוורוש סבור שמדובר באיבוד תרבות העם היהודי בלבד,¹⁷ אולם, את העמדה העקרונית של פירוש זה אני מבקש לאמץ. כלומר, ישנו פער בין דברי המן לאחשוורוש בחדר מלכותו ובין הכתוב באיגרות; בין מה שסבור אחשוורוש שעתיד להתרחש בממלכתו בעם היהודים ובין תכנונו של המן.

ב. עץ גבוה חמישים אמה

הציר השני במאבקו של המן נוגע למתח האישי שבינו ובין מרדכי. לאחר המשתה הראשון שעשתה אסתר לאחשוורוש ולהמן, יצא האחרון שמח וטוב לב, אך בשעה שראה את מרדכי, שאינו כורע ומשתחוה לו, הוא נמלא חמה. כששב המן לביתו וגילה לזרש אשתו את אשר על לבו, הציעה לו אשתו: "יַעֲשֵׂוּ עֵץ גְּבוֹהַּ חֲמִשִּׁים אַמָּה וּבִבְקָר אָמַר לְמֶלֶךְ וַיִּתְּלוּ אֶת מְרַדְּכִי עָלָיו".

15. הרב מליסא, פירוש 'מגילת סתרים' למגילת אסתר ג', יג.

16. וראה גם פירושו לאסתר ד', ז; ח', ד.

מלבי"ם מרחיב עניין זה, ומבקש לפטור את המלך, מוסרית, מכל עונש: "עתה מספר כי המלך לא אשם בדבר זה מאומה, כי אחר שגנב לבו, ולא הגיד לו מי העם, ולא שדעתו להשמידם. אם היה המלך עצמו חותם האגרות היה רואת כי מרמה בדבר ולא היה מסכים עמו. אבל המלך, מבטחונו בו, מסר הטבעת לידו לחתום בשמו, והוא שינה וכתב הרג וכריתות, וע"כ אמר שלא המלך היה החייב בדבר, רק שהמן היה הצורך היהודים והוא כתב הכל מדעתו, ע"פ משטמת אבותיו השמורה אתו עד נצח, יען שהוא אגגי" (המשך דברי מלבי"ם, שם).

17. מעניין הדבר, כי על פי פירושם של שני פרשנים אלו, במקביל לזיקת חג הפורים למצוקת האנטישמיות המאפיינת את בני עמנו בגלות לאורך כל הדורות, קשור חג הפורים גם לניסיונות המרת הדת, שאף אותם אנו מכירים לאורך ההיסטוריה הלאומית, והבאים לידי ביטוי, למשל, בחג החנוכה.

חוסר הנוחות בקריאה ראשונה של הצעה זו קשור באכזבת הקורא לנוכח ההצעה המיוחדת המועלת כאן. המן בא אל ביתו בחוסר אונים מוחלט לנוכח סירובו של מרדכי להשתחוות לו, ולשם מציאת פתרון לבעיה כאובה זו הוא מכנס את כל אוהביו ואת זרש אשתו, והנה סוף סוף עולה ההצעה המיוחדת שציפה לה המן. אולם לכאורה הצעתה של זרש - להרוג את מרדכי - פשוטה עד להחריד. הריגת מרדכי היא הדבר הראשון שעלה בראשו של המן כבר בתחילת המגילה, אלא שדבר זה נראָה לו כעונש פעוט מדי: "וַיִּבֶזְזוּ בְּעֵינָיו לְשַׁלַּח יָד בְּמַרְדֳּכָי לְבַדּוֹ כִּי הִגִּידוּ לוֹ אֶת עִם מַרְדֳּכָי".

סביר להניח שלא רק העונש ה'קל' הרתיע את המן, אלא מעמדו של מרדכי היושב בשער המלך הקשה על סילוקו מהשטח.

מהי אם כן, הרבותא הגדולה בהצעת זרש, ומדוע, אם אין בעיה מיוחדת בהוצאתו להורג של מרדכי, לא העלה זאת המן על לבו בעצמו, בלי עזרת אשתו? הרי זה הפתרון הפשוט והמתבקש להתגרות מרדכי בהמן.

לשם הבנת רעיונה של זרש עלינו להבין מהו החידוש שבתליית מרדכי על עץ דווקא. ייתכן שבמלכות אחשורוש, וממילא גם בתודעת זרש והמן ובלשונם, תלייה על עץ מורה על דבר מסוים, ולא רק על הריגה באופן כללי. וממילא, כשמציעה זרש לתלות את מרדכי, ומדגישה את גובהו של העץ, היא מתכוונת לרעיון עמוק יותר, הבא לידי ביטוי דווקא בדרך זו של הוצאה להורג. כדי להבין את הייחוד שבתלייה על עץ, עלינו לחפש מקום נוסף במגילה שבו נזכרת תלייה על עץ, ובו ברורה משמעותה של תלייה זו. ואמנם, תלייה על עץ הוזכרה כבר במגילה, בסיפור הבגידה של בגתן ותרש:

בַּיָּמִים הָהֵם וּמַרְדֳּכָי יָשָׁב בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ קִצְפָּה בְּגָתָן וְתֵרֶשׁ שְׁנֵי סְרִיסֵי הַמֶּלֶךְ מִשְׁמָרֵי הַסֶּף וַיִּבְקְשׁוּ לְשַׁלַּח יָד בְּמַלְכֵךְ אַחְשֻׁרֶשׁ. וַיִּוָּדַע הַדָּבָר לְמַרְדֳּכָי וַיִּגֵּד לְאַסְתֵּר הַמַּלְכָּה וַתֹּאמֶר אֲסֵתֶר לְמַלְכֵךְ בְּשֵׁם מַרְדֳּכָי. וַיִּבְקֶשׁ הַדָּבָר וַיִּמְצָא וַיִּתְּלוּ שְׁנֵיהֶם עַל עֵץ וַיִּכְתֹּב בְּסֵפֶר דְּבָרֵי הַיָּמִים לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ (ב', כא-כג).

כלומר, במלכות שושן, תלייה על עץ היא עונש של מורדים במלכות. לפי זה, הצעתה של זרש היא להאשים את מרדכי כי הוא מורד במלכות, או בקודים השושניים - 'לתלות אותו על עץ'!

ישנן דרכים רבות לתחימת המבנים הספרותיים במגילה ולחלוקתם. בשל קישורו המפתיע של מאורע אחד למשנהו, יוצרת המגילה זיקות שונות בין היחידות הספרותיות השונות, ודבר זה מקשה לעתים על הגדרת תחילתה של תמונה מסוימת בעלילה ועל הגדרת סיומה.

מחבר המגילה ביקש להקל עלינו במלאכה זו, ועל כן ישנן שתי פתיחות שונות ליחידות הספרותיות הקטנות שלאורך המגילה. הדבר בולט במיוחד בחצייה הראשון של המגילה, שבו ניתן להבחין באופן ברור בשתי פתיחות שונות:

- א', ב: "בַּיָּמִים הָהֵם כָּשַׁבַת הַמֶּלֶךְ אַחְשָׁרוּשׁ עַל כֶּסֶא מַלְכוּתוֹ".
 ב', א: "אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כְּשֶׁף חֶמֶת הַמֶּלֶךְ אַחְשָׁרוּשׁ זָכַר אֶת וְשֵׁתִי".
 ב', כא: "בַּיָּמִים הָהֵם וּמְרַדְּכִי יָשָׁב בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ קִצֵּף בְּגָתוֹן וְתַרְשִׁי".
 ג', א: "אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה גָּדַל הַמֶּלֶךְ אַחְשָׁרוּשׁ אֶת הָמֶן בֶּן הַמֶּדְתָּא".
 ו', א: "בְּלִילָה הַהוּא נִדְּדָה שְׁנַת הַמֶּלֶךְ".
 ח', א: "בַּיּוֹם הַהוּא נָתַן הַמֶּלֶךְ אַחְשָׁרוּשׁ לְאַסְתֵּר הַמַּלְכָּה אֶת בֵּית הָמֶן".

ניתן לחלק את המגילה חלוקה ספרותית פנימית על פי שני סוגי פתיחות אלו, ודומני כי דגשים שונים יעלו לנגד עינינו. ברצוני להתמקד ביחידה הנפתחת בביטוי "בַּיָּמִים הָהֵם וּמְרַדְּכִי יָשָׁב בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ" ומסתיימת בביטוי "בְּלִילָה הַהוּא נִדְּדָה שְׁנַת הַמֶּלֶךְ".

יחידה זו בנויה בצורה כיאסטית:

ב', כא - ה', יד: מסגרת העץ (בימים ההם - בלילה ההוא)

א	תליית מורדים על עץ	וּתְאִמְרָ אֶסְתֵּר לַמֶּלֶךְ בְּשֵׁם מְרַדְּכִי. וַיִּבְקֶשׁ הַדְּבָר וַיִּמְצָא וַיִּתְּלוּ שְׁנֵיהֶם עַל עֵץ. (ב', כב-כג).
ב	גדולת המן	גָּדַל הַמֶּלֶךְ אַחְשָׁרוּשׁ אֶת הָמֶן... וַיִּנְשָׂאֵהוּ וַיִּשֶׂם אֶת כֶּסֶאוֹ מֵעַל כָּל הַשָּׂרִים אֲשֶׁר אִתּוֹ. וְכָל עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ... כִּרְעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים לְהָמֶן (ג', א-ב).
ג	חמת המן על מרדכי	וַיֵּרָא הָמֶן כִּי אֵין מְרַדְּכִי כִרְעַע וּמִשְׁתַּחֲוֶה לוֹ וַיִּמְלֵא הָמֶן חֶמֶה (ג', ה).
ד	בקשת המן מהמלך	וְדַתִּיהֶם שְׁנוֹת מְכַל עִם וְאֵת דַּתִּי הַמֶּלֶךְ אֵינָם עוֹשִׂים... אִם עַל הַמֶּלֶךְ טוֹב יִכְתֹּב לְאַבְדָּם... (ג', ח-ט).
ה	כתיבת איגרות המן	וַיִּשְׁלַח סְפָרִים בְּיַד הַרְצִים אֶל כָּל מְדִינֹת הַמֶּלֶךְ פְּתֻשָׁנָה הַכְּתָב לְהַנְתֹּךְ דָּת בְּכָל מְדִינָה וּמְדִינָה (ג', יג-יד).
ה1	שליחת איגרות המן (למדינות ולאסתר)	הַרְצִים יֵצְאוּ דְחוּפִים בְּדַבְרֵי הַמֶּלֶךְ וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה מְקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ מִגִּיעַ וְאֵת פְּתֻשָׁנָה כְּתָב הַדָּת אֲשֶׁר נָתַן בְּשׁוֹשָׁן לְהִשְׁמִידָם נָתַן לוֹ (ג', טו - ד', ח).
ה2	בקשת אסתר מהמלך	אָבוֹא אֶל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר לֹא כָדַת וְכֹאֲשֶׁר אָבַדְתִּי אָבַדְתִּי... וּתְאִמְרָ אֶסְתֵּר אִם עַל הַמֶּלֶךְ טוֹב יָבוֹא הַמֶּלֶךְ... (ד', טו - ה', ח).

1ג	חמת המן על מרדכי	וְכָרְאוֹת הַמֶּן אֶת מְרַדְכֵי בְשַׁעַר הַמֶּלֶךְ וְלֹא קָם וְלֹא זָע מִמֶּנּוּ וַיִּמְלֵא הַמֶּן עַל מְרַדְכֵי חֲמָה (ה', ט).
1ב	גדולת המן	וְאֵת כָּל אֲשֶׁר גָּדְלוֹ הַמֶּלֶךְ וְאֵת אֲשֶׁר נִשְׂאוֹ עַל הַשָּׂרִים וְעַבְדֵי הַמֶּלֶךְ (ה', יא).
1א	הצעת זרש - תליית מרדכי על עץ	וּתְאִמְרָ לּוֹ זָרֵשׁ אֲשֶׁתּוֹ וְכָל אֲהֲבָיו יַעֲשׂוּ עִץ גְּבוֹה חֲמִשִּׁים אַמָּה וּבִבְקָר אָמַר לְמֶלֶךְ וַיִּתְּלוּ אֶת מְרַדְכֵי עָלָיו (ה', יד).

מוקד הסיפור הוא כמובן כתיבת איגרות השמד, שליחתן לכל המדינות ופרסומן (ה-11). חלק מפרסום הגזרה הוא הפרסום הפרטי, הודעת מרדכי לאסתר, וכאן מתקבלת ההחלטה הגורלית: "וְכֹאֲשֶׁר אֲבַדְתִּי אֲבַדְתִּי"¹⁸.

הדבר המוביל לכתיבת איגרות אלו הוא בקשתו של המן מאחשוורוש (ד), ותחילת התהליך שיוביל לביטול האיגרות היא כניסתה של אסתר למלך ובקשתה ממנו (1ד).

המאורע המחולל את האיגרות הוא אי-ההשתחוויה של מרדכי להמן וחמתו של המן המתעוררת בעקבות כך (ג). והנה מתברר שגם לאחר שליחת האיגרות, נשאר מרדכי בשלו וממשיך להימנע מכריעה לפני המן (1ג).¹⁹

אי ההשתחוויה של מרדכי להמן היא חטא חמור במלכות שושן בשל הכבוד הגדול שנפל בחלקו של המן (ב), כבוד המעורער בצורה אנושה בשל סירובו של מרדכי (ב1).

והנה, להפתעתנו, מסגרת הסיפור כולו היא התלייה על עץ: תלייתם של בגתן ותרש (א) והצעת זרש לתלות את מרדכי (1א). מיד לאחר סיפור תלייתם של בגתן ותרש אנו שומעים על גדולתו של המן הפותחת ב"אֲחֵר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה". ביטוי זה מורה בכל המקרא על יחידה ספרותית חדשה המתחילה כעת, אך שלא ניתן להבינה

18. דו-שיח זה שמתנהל בין מרדכי לאסתר, עומד במרכז במבנה המצומצם שאנו עוסקים בו, אך גם במרכז התפתחות העלילה כולה. כאן נכנס הקורא לאי מבודד בעל נוף חדש מנופי המגילה, ולפתע אנו שומעים אמירות הדנות בהשגחה ובייעוד ("וּמִי יוֹדֵעַ אִם לָעַתְּ פָּזִאת הַגֵּעַת לְמַלְכוּת"), אנו שומעים על מסירות נפש של פרט למען עמו ("וְכֹאֲשֶׁר אֲבַדְתִּי אֲבַדְתִּי"), ובתוך כל המשתאות אנו קוראים על צום. ראה על כך במאמרי: 'בין משתה לצום במגילת אסתר', הדסה היא אסתר, אלון שבות תשנ"ז, עמ' 73-91.

19. בבואנו לדון בסירובו של מרדכי לכרוע ולהשתחוות, עלינו לקחת פרט זה בחשבון: אסתר נשלחת אל המלך בחירוף נפש, העם הפזור בכל רחבי הממלכה מרבה בצומות ובתעניות, אך מרדכי אינו מוכן לעשות את הדבר המתבקש ביותר - לבקש את סליחתו של המן ולהתחיל לכרוע בפניו. על עניין זה ראה: ר"י מדן, 'ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה - מדוע?', הדסה היא אסתר, אלון שבות תשנ"ז, עמ' 151-170.

אלא תוך היזקקות ליחידה הספרותית הקודמת. אין זה רק תיאור זמן כרונולוגי, אלא גם, ובעיקר, יצירת זיקה בין שתי יחידות ספרותיות.²⁰

כך גם בפעם הקודמת שהופיע ביטוי זה במגילה: "אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כָּשֶׁךְ חֶמֶת הַמֶּלֶךְ אַחֲשֹׁרוֹשׁ זָכַר אֶת וְשֵׁתִי וְאֶת אֲשֶׁר עָשִׂתָה וְאֶת אֲשֶׁר נִגְזַר עָלַיָּהּ". כאן ברור כי אנו פותחים מערכה חדשה בסיפור - בחירת אישה חדשה למלך, אך כל כולה של בחירה חדשה זו קשורה לסילוק המלכה הקודמת - "זָכַר אֶת וְשֵׁתִי".

גם אצלנו, ייתכן שיש לראות את גדולתו של המן כקשורה לניסיון המרד המתואר לפני כן ואשר סוכל בזכות מרדכי. ייתכן שאחשוורוש חושש מפני מרידות נוספות, ולפיכך מינה את המן על כל השרים ועבדי המלך, כשר ביטחון אישי שעליו מוטל לדאוג לביטחונו של המלך ולחייו. בתור שכזה ניתנה לו סמכות מוחלטת לחקור את כל אנשי הממלכה, ואף להיכנס אל המלך בכל עת שירצה, ולא רק אם נקרא אליו.²¹

לענייננו מעניינת מסגרת היחידה כולה, מסגרת העץ. אל מול תליית המורדים על עץ, אנו קוראים את הצעת זרש לתלות את מרדכי על העץ. דומה כאמור, כי מדובר באותה תלייה על עץ - עונש על מרידה במלך! זוהי האמתלה שעל ידה יוכל המן להפיל את מרדכי. המן, כאמור, אחראי על הטיפול במרידות בממלכה, וכל אשר יאמר לעשות לשם ביטחונו האישי של המלך יתקבל על דעתו של המלך מהודו ועד כוש. אפילו מרדכי היושב בשער המלך אינו מחוסן מפני חשד המרד, ומפני חשש מרידה יש הצדקה לבואו של המן אל המלך מיד בבוקר, גם אם לא נקרא לבוא.

המן לא לקח בחשבון פרט אחד: למעשה, יש אדם אחד בממלכה שדווקא מחוסן מפני חשש מרידה. הלוא הוא מרדכי, באשר הוא כבר הוכיח את נאמנותו הרבה למלך, עת מנע מבגתו ותרש לשלוח יד במלך אחשוורוש!

תיאור ניסיונו של המן לממש את התכנית הוא תיאור אירוני. הפער שבין התכנית המקורית של זרש והמן, ובין המציאות שהתרגשה ובאה על המן מתאים למאמר המשורר: "בֹּרַךְ כְּרָה וַיִּחַפְּרֶהוּ וַיִּפֹּל בְּשַׁחַת וַיִּפְּעַל" (תהילים ז', טז). בעוד המן מבקש להאשים את מרדכי בבגידה, נזכר המלך כי מרדכי הנו נתין נאמן למלך אשר מנע את המרידה הקודמת (תמונת העץ הראשונה). ואילו בהמן עצמו מתחיל המלך לחשוד: שמא יועצו הקרוב מתכנן מרידה בו. חשש זה הנו מסוכן ביותר, שהרי אם המן - האחראי על ביטחון המלך - יחליט למרוד ולהפיל את המלוכה, הרי אין מי שיתריע על הדבר, וסמכויותו הרבות של המן ודאי יעזרו לו במרד זה. ממילא, אין

20. ראה בראשית רבה פרשה מד (מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 428) ורשב"ם בפירושו לתחילת סיפור העקדה (בראשית כ"ב, א).

21. עמד על כך א' ויזר, 'מגילת אסתר', ספר קורנגרין, תל אביב תשכ"ד, עמ' 131.

זה מפתיע לפגוש שוב את העץ בסופו של המן, בעת שהמלך רואה את המן שוכב על המיטה אשר אסתר עליה, לאחר שנוכח שהמן היתל בו ורקם מאחורי גבו תכנית להשמדת עם שלם. אז יפסוק המלך את גזר דינו - "תִּלְהוּ עָלָיו", כלומר דינו כדין מורד במלכות. הדבר שביקש המן להטיל על ראש מרדכי, אשמת מרידה ובגידה, הוטל בסופו של דבר על ראשו שלו, והוא נתלה כמורד וכבוגד במלך.

את התלייה על עץ כעונש על מרידה במלך על פי החוק הפרסי אנו מוצאים גם בעזרא ו', יא. דריוש, אשר נתן רשות לבנות את בית המקדש בירושלים, אומר:

וּמְנֵי שִׁים טַעַם דִּי כָל אָנֶשׁ דִּי יְהִשָּׁנָא פִּתְגָמָא דְנָה יִתְנַסַּח אַע מִן בְּיַתָּהּ וְזִקְיָא יִתְמַחָא
עֲלָהּ וּבְיַתָּהּ נִלְוֵי יִתְעַבֵּד עַל דְנָה.
[תרגום: וממני ניתן צו, אשר כל אדם אשר ישנה (= יפר) דבר זה, ייעקר עץ מביתו
וזקוף ייתלה עליו, וביתו - חרבה (או: אשפה) ייעשה זאת.]

דריוש מדגיש כי הוא אשר נתן את הצו לבניית המקדש, וממילא המפריע לבניית הבית מפר את גזרתו המפורשת של המלך, ודינו - תלייה על עץ. ואמנם, לפי דעתם של חלק מן החוקרים, עונש התלייה על עץ יוחד בחוק הפרסי בעיקר לעוון ההמרדה והבגידה במלך.²²

מעניין הדבר, כי החוק הפרסי, כפי שעולה מתוך דברי דריוש, קובע שהעץ שעליו ייתלה המורד במלך ילקח מביתו של המורד דווקא. וכך אף בסיפור המגילה. בסופו של הדבר נתלה המן על עץ בביתו-שלו, שהרי חרבונא מדגיש: "גַּם הִנֵּה הָעֵץ אֲשֶׁר עָשָׂה הֶמָּן... עֹמֵד בְּבֵית הֶמָּן גְּבַהַּ חֲמִשִּׁים אַמָּה וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ תִּלְהוּ עָלָיו" (ז', ט).²³

22. ראה למשל: J. Blenkinsopp, *Ezra-Nehemiah, Old Testament Library*, London 1988, pp. 127-128.

23. "ייתכן שכן יש לפרש גם את פתרון יוסף לחלומו של שר האופים: "בְּעוֹד שְׁלֹשֶׁת יָמִים יִשָּׂא פְרָעָה אֶת רֹאשׁוֹ מֵעֵלְיָךְ וְתִלְהָה אוֹתְךָ עַל עֵץ" (בראשית מ', יט).
גם במשפט העברי התלייה על עץ היא עונש למרידה בוטה במלך מלכי המלכים. הכתוב אומר: "וְכִי יִהְיֶה בְּאִישׁ חֲטָא מִשְׁפָּט מָוֶת וְהוֹמַת וְתִלְיָת אֹתוֹ עַל עֵץ" (דברים כ"א, כב), אולם חז"ל צמצמו דין זה לשתי עברות בלבד: מגדף ועובד עבודה זרה (זו דעת חכמים; אמנם ר' אליעזר חולק וטוען שכל הנסקלין - נתלין. ראה ספרי דברים, כי תצא, רכא, מהד' פינקלשטיין, עמ' 253-254, ובבלי סנהדרין מה ע"ב). גם הגידוף וגם עבודה זרה קשורים למרידה בסיסית בקב"ה, ועל עברות אלו מחילים חז"ל את עונש התלייה (כניסוח הספרי שם: "מה מגדף מיוחד שפשט ידו בעיקר"; וראה רש"י ורמב"ן על דברים כ"א, כב).
הד לתפיסת התלייה כעונש על בגידה ומרידה דווקא, מצוי במגילת המקדש: "כי יהיה איש רכיל בעמו ומשלים את עמו לגוי נכר, ועושה רעה בעמו, ותליתמה אותו על העץ וימת. על פי שנים עדים ועל פי שלושה עדים יומת, והמה יתלו אותו על העץ. כי יהיה באיש חט[א] משפט מות ויברח אל תוך הגואים, ויקלל את עמו [ו]את בני ישראל, ותליתמה גם אתו על העץ וימת" (עמ' סד, שורות 6-11; מהד' ידן, ירושלים תשל"ז, חלק ב, עמ' 202-204).

גם את ההצעה הזו של זרש להמן (ה', י-יד) מקביל מחבר המגילה לסיפור כרם נבות (מל"א כ"א, ד-ז):

המן (זרש)

וַיִּתְאַפֵּק הָמָן וַיָּבֹא אֶל בֵּיתוֹ (ובהמשך - אָבֵל וְחַפּוּי רֹאשׁ) וַיִּסְפָּר לָהֶם הָמָן...
אֲנִי רֹאֶה אֶת מַרְדֵּכַי הַיְּהוּדִי וְתֹאמַר לוֹ זָרֵשׁ אֲשֶׁתּוֹ...
וּבֹא עִם הַמֶּלֶךְ אֶל הַמְּשֵׁתָה שְׂמַח

אחאב (ואיזבל)

וַיָּבֵא אַחְזָב אֶל בֵּיתוֹ סֵר וְזַעַף וַיְדַבֵּר אֵלָיָהּ
כִּי אֲדַבֵּר אֶל נְבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי וְתֹאמַר אֵלָיו אֵיזָבֵל אֲשֶׁתּוֹ...
קוּם אֲכַל לֶחֶם וַיֵּטֵב לְבָדָךְ

התמונה הזו בשני הסיפורים: הבעל (שיש לו עמדה שלטונית במדינה²⁴) אינו מצליח לממש את תשוקתו (כרם נבות או ההשתחויה), ונכנס לביתו כשהוא זעוף פנים וכועס. הוא מספר לאשתו (איזבל או זרש) את אשר אירע לו ואת עגמת הנפש הנגרמת לו בשל סירובו של אדם פלוני. האישה מציעה פתרון - הריגתו (בסקילה או בתלייה) של עושה הצרות. והפתרון המוצע אמור לעודד את הבעל, דבר שיתבטא באכילה ובשתייה בשמחה.

דומני, כי הזיקה שיוצר כותב המגילה בין שני הסיפורים מבקשת ללמד על תכניתה של זרש. יש להשוות תכנית זו לתכניתה של איזבל לגבי נבות. תכנית איזבל מפורשת בכתוב:

וְתִכְתֹּב בְּסִפְרִים לְאִמֹר קָרָאוּ צוּם וְהִשִּׁיבוּ אֶת נְבוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם.
וְהוֹשִׁיבוּ שָׁנִים אָנָּשִׁים בְּנֵי בְלִיעֵל נִגְדוּ וַיַּעֲדוּהוּ לְאִמֹר בְּרַכְתָּ אֱלֹהִים וּמֶלֶךְ וְהוֹצִיאָהוּ וְסִקְלָהוּ וַיָּמָת
(מל"א כ"א, ט-י).

כזכור, מטרת משפט מבוים זה היא הריגתו של נבות לצורך ירושת כרמו בידי המלך אחאב. אולם מדוע יקבל אחאב את כרם נבות אם הלה ימות? מדוע אין הכרם עובר לרשות היורשים?

התלמוד מבאר דבר זה: "תנו רבנן: הרוגי מלכות - נכסיהן למלך; הרוגי בית דין נכסיהן ליורשין. ר' יהודה אומר: אף הרוגי מלכות נכסיהן ליורשין. אמרו ליה לר' יהודה, והלוא כבר נאמר: 'הִנֵּה בְּכָרֶם נְבוֹת אֲשֶׁר יָרַד שָׁם לְרִשְׁתּוֹ'"²⁵.

ובצדק מדגיש פרופ' ויינפלד כי "מדובר כאן בבגידה פוליטית: 1. הסגרת בני ברית לגוים, ועשיית רעה פירושה, כמו באכדית, בגידה בשליט; 2. בריחה אל עם נכרי וביזוי והתנכרות כלפי עמו של" (מ' ויינפלד, אנציקלופדיית עולם התנ"ך, דברים, תל אביב 1994, עמ' 166-165).
כך כתב גם ' ידן, מגילת המקדש, ירושלים תשל"ז, חלק א, עמ' 285-286.
24. על המתח החבוי בסיפור כרם נבות לגבי מעמדו המלכותי של אחאב, ראה: ר' יעקבי, 'אחאב ויאשיהו - החומר והרוח', מגדים ה, תשמ"ח, בעיקר עמ' 72-74.
25. בבלי סנהדרין מח ע"ב; וראה תוספתא סנהדרין פ"ד, מהד' צוקרמנדל, עמ' 421.

לפי מקור תנאי זה, נכסי 'הרוגי מלכות' שייכים למלך (אמנם ר' יהודה חולק). רש"י במקום מפרש: "הרוגי מלכות - שנתחייבו מיתה למלכי ישראל כגון שמרדו בו", והגמרא מוכיחה דין זה מפרשת כרם נבות. כלומר, הטענה נגד נבות במשפט המבויים היא שהוא מורד במלכות, ואמנם, בדברי איזבל מודגש - "בְּרַכַּת אֱלֹהִים וּמֶלֶךְ", וכך אף בביצוע התכנית הזדונית: "וַיָּבֵאוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים בְּנֵי בַלְיַעַל וַיֵּשְׁבוּ נִגְדוֹ וַיַּעֲדוּהוּ אֲנָשֵׁי הַבַּלְיַעַל אֶת נְבוֹת נֶגֶד הָעָם לֵאמֹר בְּרַךְ נְבוֹת אֱלֹהִים וּמֶלֶךְ וַיֵּצְאוּהוּ מִחוּץ לְעִיר וַיִּסְקְלוּהוּ בְּאֲבָנִים וַיָּמָת" (יג).²⁶

בשל ההאשמה הספציפית שמבקשת איזבל לטפול על נבות, שהוא קילל את מלכו, יועבר כרמו לרשות המלך כדין מורד במלכות. ראוי להדגיש כי איזבל עושה לכאורה את המשפט והצדק - מעמידה אדם לדין ופועלת על פי כללי המשפט הישראליים, אולם אין משפט זה כי אם בדותא והוצאת דיבתו של נבות, וממילא היא מובילה לרצח מתועב.

תכניתה של זרש כתובה במגילה בזיקה לתכנית איזבל, שהרי גם זרש מציעה להמן לסלק את מרדכי 'בדרך חוקית' בטענה שהוא מורד במלכות, ודינו ככל מורד - תלייה על עץ.

על כן מדגישה זרש בדבריה: "וּבַבֶּקֶר אָמַד לְמֶלֶךְ", כלומר הריגתו של מרדכי אמורה להיות מושתתת על פסק דין חוקי שיצא מפי המלך, ולא להיות חיסול חשבונות אישי של המן.

בפועל, בעוד המן בא לומר למלך לתלות את מרדכי באשר הוא מורד בו, נזכר המלך בנתינו הנאמן ומרדכי ובאמירתה של אסתר בשמו על המורדים במלכות. לא במרדכי חושד המלך כי אם בהמן, ועל העץ אשר הכין המן למרדכי נתלה הוא עצמו. המחדד את העניין הוא חרבונא, אחד מן הסריסים לפני המלך. חרבונא זה הופיע בתחילת העלילה כשהלך, בשם המלך, לקרוא לושתיה והיא - כמורדת במלך - סירבה לבוא, וכעת הוא חותם את המאבק הפרטי שבין מרדכי להמן: "וַיֹּאמֶר חֲרְבוֹנָה אֶחָד מִן הַסְּרִיסִים לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ גַּם הִנֵּה הָעֵץ אֲשֶׁר עָשָׂה הָמֵן לְמֶרְדֳּכָי אֲשֶׁר דָּבַר טוֹב עַל הַמֶּלֶךְ עִמָּד בְּבֵית הָמֵן גְּבוֹה חֲמִשִּׁים אַמָּה" (ז', ט).

גם את הדרך לפירוש זה סלל כבר מלבי"ם (פירושו לאסתר ה', יד):

הנה יעצוהו בחכמה, שיוכל לנקום במרדכי ובכל זאת לא יחשב לו להעדר כבוד, כי אם יתלה את מרדכי רק מצד חטאו בעצמו שלא השתחוה לו, הוא לו פחיתות כבוד שהיה לו ריב עם איש יהודי בעבור שהקל בכבודו, אבל לפעמים יצוה המלך לתלות

26. ראה: סמט, לעיל, הערה 9.

איש אחד מן המורדים בו להפיל מורא על העם, לאמר כל מי שיעשה כזה, כן יהיה משפטו להתלות.

אם נכונים דברינו כי התלייה על עץ במלכות פרס (בסיפור המגילה) היא עונש על מרידה במלך, נוכל להבין גם את בקשתה של אסתר מן המלך: "וְאֵת עֲשֶׂרֶת בְּנֵי הַמֶּן יִתְּלוּ עַל הָעֵץ" (ט', יג). בשעת בקשה זו נהרגו כבר בני המן, וכעת אסתר מבקשת לתלות את גופותיהם על עץ. לשם מה? ייתכן שאסתר מבקשת להבהיר שוב ושוב, שכל מי שהיה קשור לגזרת השמד על היהודים הריהו מורד במלכות.²⁷ לא על ידי שתדלנות ושוחד הצליחו היהודים להפר את הגזרה האנטישמית שנפוצה במלכות אחשורוש, אלא עצם היותן של גזרות אלו הנה מרידה במלך. אסתר מקווה, ככל הנראה, שכך תוכל למנוע גם בעתיד הישנות גזרות שמד על היהודים.

27. גם פרט זה מודגש בשני הסיפורים שהשווינו. העונש על אחאב כולל את הכרתת זרעו: "וְהִכְרַתִּי לְאַחָאָב מִשְׁתֵּין בְּקִיר וְעֶצוֹר וְעִזּוֹב בְּיִשְׂרָאֵל. וְנָתַתִּי אֶת בֵּיתָךְ כְּבֵית יִרְבֻעַם בֶּן נֹבֵט וְכְבֵית בַּעֲשָׂא בֶן אַחִיָּה" (מל"א כ"א, כא-כב). גם זרעו של המן אובד מן העולם ונתלה קבל עם ועדה (ראה בהקשר זה גם: א' בורנשטיין, 'במקום הרשע שמה המשפט', מגדים כב, תשנ"ד, עמ' 69-77).

עובדת תליית בני המן מחזקת אף היא את ההנחה שהמן נידון כמורד במלכות. בדיני הענישה הפרסית הוחל עונש קולקטיבי-משפחתי רק בעוון מרידה במלך. ראה: ר"נ פריי, ערך 'פרס', אנציקלופדיה מקראית, כרך ו, תשל"ב, עמ' 601-602.